

ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԱԽՆԱԿԱՆ ԴԱՏԱԿԱՆ ՎԵՐԱՀՍԿՈՂՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ԱՆՁԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԵՎ ՕՐԻՆԱԿԱՆ ՇԱԽԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՐԱՇԽԻՔ

ՍԱՄՎԵԼ ԴԻԼԲԱՆԴՅԱՆ

Մինչդատական վարույթի նկատմամբ դատական վերահսկողության ձևերից է նախնական դատական վերահսկողությունը, որը կոչված է կանխելու քրեական դատավարության ընթացքում անձի իրավունքների, ազատությունների և օրինական շահերի չհիմնավորված սահմանափակումները: Նման սահմանափակումները բացառելու նպատակով օրենսդրությունը նախատեսում է, որ դատավարական որոշ գործողություններ կարող են կատարվել միայն դատարանի որոշմամբ:

Այսպես, համաձայն ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 279 հոդվածի՝ «Դատարանի որոշմամբ կատարվում են բնակարանի խուզարկությունը, ինչպես նաև նամակագրության, հեռախոսային խոսակցությունների, փոստային, հեռագրական և այլ հաղորդումների գաղտնիության սահմանափակման հետ կապված քննչական գործողությունները»: ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 280 հոդվածում սահմանված են հետևյալ պահանջները. «Միայն դատարանի որոշման հիման վրա են կիրառվում քրեադատավարական հարկադրանքի հետևյալ միջոցները՝ կալանքը որպես խափանման միջոց կիրառելը, կասկածյալների, մեղադրյալների և այն անձանց, որոնց հոգեկան վիճակը թույլ չի տալիս նրանց ներգրավել որպես մեղադրյալ, բժշկական հաստատությունում տեղավորումը՝ դատահոգեբանական, դատահոգեբուժական կամ դատաբժշկական փորձաքննություն կատարելու համար»: Ինչպես երևում է վերոնշյալ քրեադատավարական նորմերի բովանդակությունից, նախնական դատական վերահսկողությունը կոչված է կանխելու քրեական դատավարության մասնակիցների իրավունքների ու օրինական շահերի խախտման հնարավորությունը:

Հարկ է նշել, որ Խորհրդային Միության քրեադատավարական օրենսդրությունում նախնական դատական վերահսկողությունը տեղ չէր գտել: Այսպես, համաձայն Հայկական ԽՍՀ քր. դատ. օր.-ի 159 հոդվածի՝ «Խուզարկությունը կատարվում է քննիչի պատճառաբանված որոշմամբ և միայն դատախազի սանկցիայով»: Այսինքն՝ նախկին քր. դատ. օր.-ի (1961 թ.) համաձայն՝ նախնական հսկողության բնույթ ուներ դատախազական հսկողությունը: Ընդ որում, դատախազի սանկցիան (համաձայնությունը) անհրաժեշտ էր այն նույն դեպքերում, որոնց համար ներկայումս, ըստ ՀՀ քրեական դատավարության գործող օրենսգրքի, պահանջվում է դատարանի համաձայնությունը:

Միանգամայն ակնհայտ է, որ առանձին քննչական և այլ դատավարական գործողությունների վարույթը թույլ տալու գործառնությունը դատարանին փոխանցելը լուրջ առաջընթաց է Հայաստանի Հանրապետության

քրեական դատավարության ժողովրդավարացման ու մարդասիրացման ուղղությամբ: Չէ՞ որ դատախազը, որին պետք էր դիմել սանկցայի (համաձայնության) համար, ինչպես և քննիչը բավականաչափ իշխանական լիազորություններով օժտված պաշտոնատար անձինք են: Ավելին՝ դատախազության մարմիններին բնորոշ է կազմակերպական այնպիսի սկզբունք, ինչպիսին միանձնյա ղեկավարումն է, որը ենթադրում է ստորադաս դատախազի ենթարկվելը վերադասին: Այս սկզբունքն իր հիմքում հակադիր է մրցակցության սկզբունքին, որը գործում է դատարանում: Հենց այդ պատճառով դատարանի թույլտվությամբ դատավարական գործողությունների իրականացումը նշանակում է ժողովրդավարական հիմքի ներմուծում քրեական դատավարության մեջ: Չէ՞ որ այդ դեպքում հնարավորություն է ստեղծվում մրցակցության տարրը ներմուծել նախնական քննության փուլ՝ թույլ չտալով, որ որևէ մեկի իրավունքների ու օրինական շահերի խախտման պայմաններ ստեղծվեն: Ընդ որում, դատարանը հանդես է գալիս որպես այս կամ այն դատավարական գործողությունների կատարման հարցում չչափազորված մարմին, քանի որ նրա նպատակը հանցագործությունների քննությունն ու բացահայտումը չէ: Այն անկախ է քրեական դատավարության կողմերի ազդեցությունից, ինչը քրեական դատավարությանը մասնակցող անձանց հիմնական իրավունքներն ու ազատությունները պաշտպանելու կարևոր պայման է:

Հարկ է նշել, որ Մ. Ս. Ստրոգովիչը կասկածի տակ է դնում նախնական քննության փուլում մրցակցության սկզբունքի իրացման հնարավորությունը: Նրա կարծիքով, նախնական քննությունը և մրցակցության սկզբունքը անհամատեղելի են, քանի որ մեկը բացառում է մյուսի գոյությունը: Այս կասկածությամբ նա գրում է. «Նախնական քննության վրա չի տարածվում մրցակցության սկզբունքը...»¹: Ասվածը բացատրում է հետևյալ կերպ. «Ըստ օրենքի պահանջի քննիչը գործը քննելիս պարտավոր է պարզել ոչ միայն մեղադրյալին մերկացնող և նրա պատասխանատվությունը ծանրացնող, այլև այն հանգամանքները, որոնք ժխտում են նրա մեղքը և մեղմացնում պատասխանատվությունը»²: Այս տեսակետը լիովին համապատասխանում է քրեական դատավարության մասին խորհրդային պատկերացումներին, որտեղ ընդունված էր նախաքննությունը դիտել մի փուլ, որում անթույլատրելի է կողմերի լիարժեք մրցակցությունը: Այսպիսի պատկերացումը հակասում է ժողովրդավարական պետությունում քրեական դատավարությանն ու մասնավորապես նախնական քննությանը ներկայացվող պահանջներին: Քրեական դատավարության արդի հայեցակարգը թույլատրելի և ցանկալի է համարում, որ մրցակցությունն առկա լինի բոլոր փուլերում, որովհետև այն քաղաքացիների իրավունքների ու ազատությունների ապահովման երաշխիք է:

Մինչդեռ տական վարույթում մրցակցության սկզբունքն առավել ցայտուն արտահայտությունն է ստանում կալանքը որպես խափանման միջոց կիրառելիս:

Անհրաժեշտ է նշել, որ կալանքը որպես խափանման միջոց ընտրելիս դատարանը հետազոտում է այդ խափանման միջոցի հիմնավորվածության հարցը: Այսպես, համաձայն ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 137 հոդվածի 4-րդ

¹ Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса. Том I. М., 1968, с. 197.

² Նույն տեղում, էջ 197-198:

մասի՝ «Կալանավորման մասին որոշում կայացնելու հետ միաժամանակ դատարանը լուծում է մեղադրյալին գրավով կալանքից ազատելու հնարավորության հարցը և, ճանաչելով նման ազատման հնարավորությունը, նշանակում է գրավի գումարը»: Այսինքն՝ դատարանը կարող է նպատակահարմար համարել կիրառելու խափանման այլ միջոց՝ գրավը: Պարզ է, որ դրանով դատարանը ձգտում է թույլ չտալ մեղադրյալի իրավունքների ու օրինական շահերի չհիմնավորված խախտումներ: Ընդ որում, պետք է նաև հաշվի առնել, որ ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 137 հոդվածի նույն մասում սահմանված է. «Չետագայում դատարանը կարող է պաշտպանության կողմի միջնորդությամբ վերանայել գրավի անթույլատրելիության կամ գրավի գումարի մասին որոշումը»: Այսինքն՝ դատարանի որոշումն այդ դեպքում ևս վերջնական չէ, որովհետև ենթադրում է այն հանգամանքների փոփոխության հնարավորություն, որոնք խափանման միջոցի ընտրության հիմք են հանդիսացել, ուստի հնարավոր է համարվում ևս մեկ անգամ վերադառնալու խափանման միջոցի ընտրության հարցի քննարկմանը:

Հարկ է նշել, որ քրեադատավարական օրենսդրությունը հնարավորություն է ընձեռում բողոքարկելու դատավարական հարկադրանքի միջոցներ կիրառելու մասին դատարանի որոշումը, որը սահմանափակում է քրեական դատավարությանը մասնակցող անձանց իրավունքներն ու օրինական շահերը: Այսպես, ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 137 հոդվածի 5-րդ մասում սահմանված է. «Կալանավորումը որպես խափանման միջոց ընտրելու մասին դատարանի որոշումը կարող է բողոքարկվել վերադաս դատարան»: Դա անհրաժեշտ է քաղաքացիների իրավունքներն ու ազատություններն էապես սահմանափակող միջոցների կիրառման հարցը որոշելիս սխալից կամ դատական կամայականությունից խուսափելու համար: Նշյալ դրույթի ամրագրումով օրենսդիրը ձգտում է կոնկրետ մեղադրյալների նկատմամբ կալանքը որպես խափանման միջոց ընտրելիս նվազագույնի հասցնել անօրինական ու չհիմնավորված որոշումների ընդունումը: Այսպիսի մոտեցումը համապատասխանում է ժողովրդավարության պահանջներին:

Այն անձը, որի նկատմամբ կալանքը որպես խափանման միջոց է ընտրվում, հնարավորություն է ստանում հիմնավորելու այն կիրառելու անհրավաչափությունը՝ մատնանշելով համապատասխան հանգամանքները: Մեղադրյալը հնարավորություն ունի ժխտելու մեղադրանքի կողմի փաստարկները այս խափանման միջոցի անհրաժեշտության մասին: Այսինքն՝ այն անձը, որի նկատմամբ կիրառվում է այս խափանման միջոցը, հնարավորություն է ստանում պաշտպանելու իր իրավունքներն ու օրինական շահերը: Ընդ որում, նա կարող է անել այդ մրցակցության սկզբունքի պայմաններում, երբ մեղադրանքի կողմի հետ վիճում է հավասարը հավասարի պես: Առավել ևս, որ դատարանը, կալանքը որպես խափանման միջոց ընտրելու հարցում անկախ և անկողմանակալ լինելով, հավասարապես լսում է երկու կողմերի (մեղադրանքի և պաշտպանության) փաստարկները: Դա դառնում է նախնական քննության փուլում մրցակցության սկզբունքի ներդրման միջոցներից մեկը, որի օգնությամբ հնարավորություն է ստեղծվում սահմանափակելու քննիչի կամայականությունները:

Կալանքը որպես խափանման միջոց ընտրելու միջնորդության քննարկման դատավարական կարգը ենթադրում է կողմերի փաստարկների ներկայացում՝ ի հիմնավորումն ինչպես նշյալ խափանման միջոցի կիրառման ան-

հրաժեշտության, այնպես էլ դրա անթույլատրելիության: Այսպես, ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 285 հոդվածի 1-ին մասում սահմանված է. «Կալանքը որպես խափանման միջոց ընտրելու կամ կալանքի տակ պահելու ժամկետը երկարացնելու անհրաժեշտության դեպքում դատախազը կամ քննիչը միջնորդություն է հարուցում դատարան խափանման միջոցի այդ տեսակը ընտրելու կամ կալանքի տակ պահելու ժամկետը երկարացնելու մասին: Միջնորդություն հարուցելու որոշման մեջ պետք է շարադրվեն այն շարժառիթները և հիմքերը, որոնց հիման վրա առաջացել է մեղադրյալին կալանավորելու անհրաժեշտություն: Որոշմանը կցվում են միջնորդության հիմնավորվածությունը հաստատող նյութերը»: Ընդ որում, նույն հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն. «Կալանքը որպես խափանման միջոց ընտրելու վերաբերյալ միջնորդություն հարուցելու մասին որոշումը ենթակա է անհապաղ քննման նախաքննության կատարման վայրի կամ ձերբակալման վայրի դատարանում, դատավորի կողմից միանձնյա՝ միջնորդություն ներկայացրած անձի, պաշտպանի մասնակցությամբ, եթե նա մասնակցում է գործին: Ժամանակին ծանուցված պաշտպանի չներկայանալը չի խոչընդոտում միջնորդության քննմանը դատարանում»: Այսինքն՝ նշյալ միջնորդության քննարկումը ենթադրում է, որ կողմերը հնարավորություն ունեն ներկայացնելու իրենց փաստարկները՝ ի հիմնավորումն իրենց դիրքորոշումների: Ընդ որում, դատարանը չի սահմանափակվում ներկայացված միջնորդություններով ու նյութերով: ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 285 հոդվածի 4-րդ մասում նախատեսված է հետևյալ դրույթը. «Միջնորդությունը քննարկելիս դատավորն իրավունք ունի պահանջել միջնորդությունը հիմնավորող լրացուցիչ նյութեր, բացատրություններ»: Պաշտպանից բացի՝ նշված միջնորդությունը քննարկելիս ներկա է լինում նաև մեղադրյալը, որի նկատմամբ ընտրվում է կալանքը որպես խափանման միջոց: Ժամանակին ծանուցված ազատության մեջ գտնվող մեղադրյալի կամ պաշտպանի չներկայանալը չի խոչընդոտում միջնորդության քննմանը: ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 285 հոդվածի 3-րդ մասում սահմանված է. «Անազատության մեջ գտնվող մեղադրյալի նկատմամբ կալանավորումը որպես խափանման միջոց ընտրելու մասին միջնորդությունների քննության դատական նիստին նրա մասնակցության հարցը պետք է ապահովի վարույթն իրականացնող մարմինը»:

Պաշտպանից բացի՝ կալանքը որպես խափանման միջոց ընտրելու միջնորդությունը քննարկելիս կարող են ներկա լինել նաև տուժողը և նրա օրինական ներկայացուցիչը: Սակայն քրեական դատավարության այդ մասնակիցներին դատարան կանչելը դատարանի իրավունքն է, բայց ոչ պարտականությունը:

Կալանքը որպես խափանման միջոց կիրառելու միջնորդության քննարկման կարգի կարգավորումը, անկասկած, Հայաստանի Հանրապետության քրեադատավարական գործող օրենսդրության արժանիքներից է: Սակայն անհրաժեշտ է նաև, որ նշված ընթացակարգը հետագայում կատարելագործվի: Այսպես, ավելի արդարացի կլինի, եթե միջնորդությունը քննարկելիս մեղադրյալը ներկա լինի՝ անկախ այն բանից՝ նա անազատության մեջ է, թե ոչ: Ուստի ճիշտ կլինի քր. դատ. օր.-ի 285 հոդվածի 3-րդ մասը շարադրել հետևյալ խմբագրությամբ. «Դատական նիստին պետք է ներկա լինի մեղադրյալը, որի նկատմամբ հարուցված է կալանքը որպես խափանման միջոց ընտրելու մասին միջնորդությունը»:

Կարծում ենք՝ ճիշտ կլինի օրենքում ավելի մանրամասն կանոնա-կարգել կալանքը որպես խափանման միջոց ընտրելու միջնորդության քննարկման կարգը: Մասնավորապես, ճիշտ կլինի սահմանել, որ նիստի սկզբում դատավորը հայտարարում է, թե որ միջնորդությունն է ենթակա քննարկման, դատական նիստին ներկա անձանց բացատրում է իրենց իրավունքներն ու պարտականությունները: Այնուհետև դատախազը կամ միջնորդությունը հարուցած անձը հիմնավորում է այն, որից հետո լսում են դատական նիստին ներկայացած այլ անձանց: ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 283 հոդվածի 3-րդ մասում սահմանված դրույթը անկասկած բավարար չէ: Ըստ այդ դրույթի՝ «Դատավորն իրավունք ունի միջնորդություն ներկայացնող անձից պահանջել՝

– միջնորդության հիմնավորվածությունն ստուգելու համար անհրա-ժեշտ փաստաթղթեր և իրեղեն ապացույցներ.

– ներկայացնել բացատրություններ»:

Իսկ նշված միջնորդությունների քննարկումն ավելի ամբողջական կանոնակարգելու դեպքում հնարավորություն կստեղծվի տվյալ միջնոր-դությունները քննարկելիս ամրապնդելու մրցակցության սկզբունքը, ինչը թույլ կտա անձի իրավունքներն ու ազատությունները սահմանափակելիս խուսափելու սխալներից: Բացի այդ՝ հարկ է նշել, որ դատարանի՝ կալան-քը որպես խափանման միջոց ընտրելու միջնորդության քննարկմանը մասնակից անձինք ի հիմնավորումն կարող են ներկայացնել իրենց փաս-տարկները, որոնք հիմնված են ինչպես գործում առկա, այնպես էլ այն ա-պացույցների վրա, որոնք հարկավոր էր կցել քրեական գործի նյութերին:

Կալանքը որպես խափանման միջոց անհիմն կիրառելուց խուսափե-լու համար նախատեսված է դատարանի նշված որոշումը բողոքարկելու հնարավորություն: ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 287 հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ «Կալանքը որպես խափանման միջոց ընտրելու կամ չընտրելու, ինչպես նաև կալանքի տակ գտնվելու ժամկետը երկարացնելու կամ երկարացնե-լուց հրաժարվելու վերաբերյալ դատավորի որոշման դեմ բողոքները դա-տախազի, մեղադրյալի, նրա պաշտպանի կամ օրինական ներկայացուցչի կողմից բերվում են վերաքննիչ դատարան՝ անմիջականորեն կամ որոշում կայացրած դատարանի կամ կալանավորվածներին պահելու վայրի վար-չակազմի միջոցով»: Բողոքարկման այդպիսի հնարավորությունը երաշ-խիքներ է տալիս սահմանափակելու դատական կամայականություններն ու սխալները, որոնց իրականացմամբ խախտվում են քրեական դատավա-րության մասնակիցների իրավունքներն ու ազատությունները: Ընդ որում, միանգամայն ակնհայտ է, որ քրեադատավարական օրենսդրությունում հիմնականում շեշտը դրվում է հենց այն անձանց իրավունքների ու օրի-նական շահերի պաշտպանության վրա, որոնց նկատմամբ ընտրված է հի-շյալ խափանման միջոցը: Դա երևում է ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 287 հոդվածի 3-րդ մասից, որտեղ սահմանված է. «Վերաքննիչ դատարանը, ստանալով բողոքը, անհապաղ պահանջում է կալանավորելու անհրաժեշտությունը հիմնավորող նյութերը և դատարանի որոշումը»: Այս նորմն ուղղակիորեն ցույց է տալիս, որ բողոքարկման նպատակը հնարավոր սխալը կամ կա-մայականությունը վերացնելն է, ինչը սահմանափակում է այն անձանց ի-րավունքներն ու օրինական շահերը, որոնց նկատմամբ որպես խափան-ման միջոց ընտրված է կալանքը:

Կալանքի՝ որպես խափանման միջոցի կիրառման նկատմամբ դատական վերահսկողության շրջանակների վերաբերյալ իրավաբանական գրականության մեջ միասնական կարծիք չկա: Այսպես, Ի. Լ. Պետրովիչի կարծիքով, դատարանը ոչ միայն պետք է ստուգի կալանքը որպես խափանման միջոց ընտրելու ֆորմալ (ընթացակարգային) պայմանները, այլև այն ընտրելու համար բավարար փաստական հիմքերի առկայությունը³: Այս կարծիքի հետ համաձայն չեն բազմաթիվ հեղինակներ⁴, որոնք հակված են այն տեսակետին, որ դատարանը, քննարկելով փաստական հիմքերը, կանխորոշում է հետագա դատական քննությունը, որի ընթացքում քրեական գործը քննվում է ըստ էության: Կարծում ենք՝ այդպիսի մտավախություններն անհիմն են, քանի որ կալանքը որպես խափանման միջոց ընտրելու պահին ապացույցների քանակը բավարար չէ կոնկրետ մեղադրյալի մեղավորության կամ անմեղության մասին վերջնական որոշում կայացնելու համար: Այս առումով ճիշտ կլիներ, որ կալանքը որպես խափանման միջոց ընտրելու միջնորդությունը քննարկելիս դատարանը հետազոտեր ոչ միայն խափանման միջոցի ընտրության ֆորմալ (ընթացակարգային) պայմանները, այլև փաստական հիմքերը: Դրա համար ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 285 հոդվածում հարկավոր է ավելացնել մաս, որում պետք է սահմանվի. «Կալանքը որպես խափանման միջոց ընտրելու կամ կալանավորման ժամկետը երկարացնելու մասին միջնորդությունը քննելիս դատարանը ստուգում է այն ընտրելու կամ ժամկետը երկարացնելու կարգի և հիմքերի օրինականությունը»: Իհարկե, կալանքի կիրառման օրինականության հիմքեր ասելով չպետք է հասկանալ այն, որ դատարանը համապատասխան որոշում կայացնելիս կարող է օգտագործել այնպիսի ձևակերպումներ, որոնք կասկածի տակ կղնեն մեղադրյալի անմեղության կանխավարկածը: Այս կապակցությամբ համամիտ ենք հայրենական դատավարական գրականության մեջ տեղ գտած այն կարծիքների հետ, որ կալանքի թույլտվության որոշման մեջ անձի մեղավորության կանխորոշումը հակասում է անմեղության կանխավարկածին⁵, և որ մինչդատական վարույթում դատական վերահսկողություն իրականացնելիս, ինչպես նաև այլ բնույթի, օրինակ՝ գործն ըստ ընդդատության կամ լրացուցիչ քննության ուղարկելու, բացարկի և այլ հարցերի վերաբերյալ որոշում ընդունելիս չպետք է օգտագործել այնպիսի ձևակերպումներ, որոնք կասկածի տակ կղնեն մեղադրյալի անմեղության կանխավարկածը⁶:

Համաձայն ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 281 հոդվածի 1-ին մասի՝ «Դատարանի որոշմամբ են կատարվում այն օպերատիվ-հետախուզական գործողությունները, որոնք կապված են քաղաքացիների նամակագրության, հեռախոսային խոսակցությունների, փոստային, հեռագրական և այլ հաղորդումների գաղտնիության իրավունքի սահմանափակման հետ»:

³ Տե՛ս **Петрухин И. Л.** Судебные гарантии прав личности (в уголовном процессе) // Актуальные вопросы борьбы с преступностью в России и за рубежом. Вып. 8. М., 1992, էջ 69:

⁴ Տե՛ս **Соловьёв А. Б., Токарева М. Е., Халиулин А. Г., Якубович Н. А.** Законность в досудебных стадиях уголовного процесса России. М.–Кемерово, 1997, էջ 57, **Галузо В. Н.** Судебный контроль за законностью и обоснованностью содержания под стражей подозреваемых и обвиняемых на стадии предварительного расследования. Автореферат дисс. канд. юрид. наук. М., 1995, էջ 23:

⁵ Տե՛ս **Ա. Ղանբարյան**, Անմեղության կանխավարկածը Հայաստանի Հանրապետության իրավական համակարգում, Եր., 2005, էջ 60:

⁶ Տե՛ս **Մ. Խաչատրյան**, Արդարացի դատական քննության իրավունք: Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդված, Եր., 2004, էջ 123:

Համաձայն նույն հոդվածի 2-րդ մասի՝ «Ռատարանի որոշման հիման վրա իրականացվող օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումների տեսակները սահմանվում են «Օպերատիվ-հետախուզական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքով»: Այսինքն՝ Հայաստանի Հանրապետության քրեադատավարական օրենսդրության համաձայն՝ օպերատիվ-հետախուզական այն միջոցառումների իրականացումը, որոնք սահմանափակում են քաղաքացիների իրավունքներն ու օրինական շահերը, կատարվում են միայն դատարանի թույլտվությամբ: Այս օրենքը անհիմն սահմանափակումներից պաշտպանում է քրեական դատավարության մասնակիցների իրավունքներն ու ազատությունները: Օպերատիվ հետախուզական մարմինների նկատմամբ այդպիսի վերահսկողությունն արդյունավետ մեխանիզմ է, որով կանխվում են վերջիններիս կամայականությունները: Քրեական դատավարությանը մասնակցող անձանց իրավունքների ու օրինական շահերի պաշտպանության համար նման երաշխիքների ստեղծումը ժողովրդավարական լուրջ նվաճում է Հայաստանի Հանրապետությունում:

Քաղաքացիների իրավունքներն ու ազատությունները սահմանափակող օպերատիվ-հետախուզական գործողությունների իրականացման համար օրենքով նախատեսված են որոշակի հիմքեր: Այսպես, համաձայն ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 284 հոդվածի 3-րդ մասի՝ «Սույն հոդվածով նախատեսված օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումներ իրականացնելու թույլտվություն տալու համար հիմք է օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող մարմնի ղեկավարի պատճառաբանված որոշումը, որում պարունակվում է միջնորդություն՝ այդ միջոցառումների իրականացման թույլտվություն ստանալու վերաբերյալ: Որոշման մեջ նշվում են օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման իրականացման հիմքերը, այն տվյալները, որոնք նախատեսվում է ստանալ դրա արդյունքում, միջոցառման իրականացման տեղը և ժամկետը, ինչպես նաև այն բոլոր տվյալները, որոնք անհրաժեշտ են դատարանին՝ որոշում կայացնելու համար: Որոշմանը կցվում են բոլոր այն նյութերը, որոնք հիմնավորում են օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման իրականացման անհրաժեշտությունը: Որոշումը և դրան կցվող նյութերը դատարան է ներկայացվում օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող մարմնի ղեկավարի կամ նրա տեղակալի կողմից»: Նշված հոդվածում բավականին հստակորեն շարադրված հիմքերը հնարավոր են դարձնում վերոնշյալ օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումներն անցկացնելու միջնորդությամբ դատարանին դիմելու միայն ծայրահեղ անհրաժեշտության դեպքում: Սրանով լուրջ խոչընդոտներ են ստեղծվում քրեական դատավարության մասնակիցների իրավունքների և օրինական շահերի խախտման հնարավորության դեմ:

ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 284 հոդվածի 4-րդ մասում սահմանված է. «Միջնորդությունը քննարկում է դատավորը միանձնյա, դռնփակ դատական նիստում՝ միջնորդությունը ներկայացնող պաշտոնատար անձի կամ նրա ներկայացուցչի մասնակցությամբ: Միջնորդությունը պետք է քննարկվի և որոշում կայացվի այն ստացվելուց հետո՝ 12 ժամվա ընթացքում»: Ինչպես տեսնում ենք, ի տարբերություն կալանքը որպես խափանման միջոց ընտրելու միջնորդության քննարկման, իրավունքներն ու ազատությունները սահմանափակող օպերատիվ-հետախուզական գործողությունների իրականացման թույլտվություն տալու հարցը քննելիս դատարանը համապատասխան միջ-

նորոգությունը քննարկում է դատավարության այլ մասնակիցների բացակայությամբ: Դա պայմանավորված է հենց օպերատիվ-հետախուզական գործողությունների բնույթով, որը հաջողություն է խոստանում միայն դրանց իրականացման գաղտնիությունն ապահովելու դեպքում: Սակայն այդ դեպքում ևս դատարանը հնարավորություն ունի կանխելու քաղաքացիների իրավունքների և ազատությունների անհիմն սահմանափակումը:

Քաղաքացիների իրավունքները սահմանափակող օպերատիվ-հետախուզական գործողություններ իրականացնելու թույլտվության հարցը որոշելիս դատարանը ստուգում է համապատասխան միջնորդության հիմնավորվածությունը: Համաձայն ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 284 հոդվածի 5-րդ մասի՝ «Դատավորի պահանջով նրան են ներկայացվում նաև օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումների իրականացման անհրաժեշտությունը հիմնավորող այլ նյութեր՝ բացառությամբ այն դեպքերի, երբ կա պետական կամ ծառայողական գաղտնիքի խախտման վտանգ կամ, երբ դրանով կարող են բացահայտվել օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող մարմինների հաստիքային գաղտնի աշխատակիցները և այդ մարմինների հետ գաղտնի հիմունքներով համագործակցող անձինք, համապատասխան տեղեկությունների ստացման աղբյուրները և դրանց ստացման եղանակները: Օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումն իրականացնելու հիմքերի բավարար լինելը ստուգելու նպատակով դատավորը կարող է համապատասխան պաշտոնատար անձից պահանջել բացատրություններ և լրացուցիչ նյութեր»: Ինչպես տեսնում ենք, իրավունքներն ու ազատությունները սահմանափակող օպերատիվ-հետախուզական գործողություններ իրականացնելու թույլտվության հարցը որոշելիս դատարանն իրավունք ունի պահանջելու նյութեր: Այսինքն՝ դրանով իսկ երաշխավորվում է իրավունքների ու ազատությունների սահմանափակման հիմնավորվածությունը:

Անհրաժեշտ է նշել, որ վերոնշյալ թույլտվությունը տրվում է որոշակի ժամկետով: Այսպես, ըստ ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 284 հոդվածի 7-րդ մասի՝ «Դատարանի որոշման գործողության ժամկետը հաշվարկվում է դրա կայացման օրվանից և չի կարող գերազանցել վեց ամիսը, եթե որոշմամբ այլ բան նախատեսված չէ: Օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումն իրականացնելու ժամկետը կարող է երկարացվել օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող մարմնի ղեկավարի՝ նման միջնորդություն պարունակող հիմնավորված որոշման հիման վրա, սույն հոդվածով սահմանված կարգով»: Օրենքի նմանօրինակ պահանջը լիովին հիմնավորված է, որովհետև անսահմանափակ ժամկետը կարող է կամայական գործողությունների հնարավորություն ընձեռել օպերատիվ-հետախուզական մարմիններին: Ուստի հստակ ժամկետների սահմանմամբ օրենսդիրը ձգտել է թույլ չտալ քաղաքացիների իրավունքների և ազատությունների՝ ժամկետների անորոշությամբ պայմանավորված անհիմն սահմանափակումներ:

Նախնական դատական վերահսկողությունը դրսևորվում է նաև քաղաքացիների իրավունքներն ու օրինական շահերը սահմանափակող քննչական գործողություններ իրականացնելիս: Քննչական այդպիսի գործողություններից են բնակարանի խուզարկությունը, ինչպես նաև նամակագրության, հեռախոսային խոսակցությունների, փոստային, հեռագրական և այլ հաղորդումների գաղտնիությունը սահմանափակող գործողությունները (տես ՀՀ քր. դատ. օր.-ի հոդված 279): ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 283 հոդվածի 1-ին

մասի համաձայն՝ «Դատարանի որոշմամբ են կատարվում այն օպերատիվ-հետախուզական գործողությունները, որոնք կապված են քաղաքացիների նամակագրության, հեռախոսային խոսակցությունների, փոստային, հեռագրական և այլ հաղորդումների գաղտնիության իրավունքի սահմանափակման հետ»: Ընդ որում, նույն հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ «Դատարանի որոշման հիման վրա իրականացվող օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումների տեսակները սահմանվում են «Օպերատիվ-հետախուզական գործունեության մասին» օրենքով»: Այս իրավունքները թույլ են տալիս դատարանին համակողմանիորեն հետազոտելու նշված քննչական գործողությունները իրականացնելու վերաբերյալ ստացված միջնորդության հիմնավորվածությունը: Այդպիսով, կատարվող քննչական գործողությունների օրինականության ու հիմնավորվածության նկատմամբ իրականացվում է նախնական դատական վերահսկողություն: Հաշվի առնելով, որ դա իրականացվում է նախքան քննչական գործողությունների կատարումը, այն կարելի է բնութագրել որպես քննիչներին նախազգուշացնելու ձև: Այսինքն՝ անկասկած է, որ դատական վերահսկողության այս ձևը քաղաքացիների իրավունքների և ազատությունների անհիմն խախտումները կանխարգելող նախազգուշացում է:

Բնակարանի խուզարկության, ինչպես նաև նամակագրության, հեռախոսային խոսակցությունների, փոստային, հեռագրական և այլ հաղորդումների գաղտնիության սահմանափակմանը վերաբերող քննչական գործողությունների իրականացումը թույլատրելու հարցը որոշելիս դատարանը չպետք է բավարարվի միայն ընթացակարգային հարցերով: Պետք է համաձայնել Ի. Լ. Պետրուխինի այն կարծիքին, որ դատարանին պիտի իրավունք տրվի հետազոտելու այն ապացույցները, որոնք հիմնավորում են վերոնշյալ քննչական գործողությունների իրականացման անհրաժեշտությունը⁷: Ուստի, կարծում ենք, ճիշտ կլինի լրացնել ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 283 հոդվածի 3-րդ մասը՝ այն շարադրելով հետևյալ խմբագրությամբ. «Դատավորն իրավունք ունի՝

միջնորդություն ներկայացնող անձից պահանջելու միջնորդության հիմնավորվածությունը ստուգելու համար անհրաժեշտ փաստաթղթեր և իրեղեն ապացույցներ,

հետազոտելու ապացույցները, որոնք հիմնավորում են համապատասխան քննչական գործողություններն իրականացնելու անհրաժեշտությունը,

միջնորդություն ներկայացնող անձից պահանջելու ներկայացնել բացատրություններ»:

Դրանով կընդլայնվեն դատարանի իրավունքները համապատասխան քննչական գործողությունների նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնելիս: Բացի այդ՝ կմեծանա նախնական դատական վերահսկողության արդյունավետությունը, որի շնորհիվ քրեական դատավարության մասնակիցների իրավունքների ու օրինական շահերի խախտման հավանականությունը էականորեն կնվազի:

САМВЕЛ ДИЛБАНДЯН – Предварительный судебный контроль как гарантия защиты прав и законных интересов личности. – Статья посвящена предварительному судебному контролю в уголовном процессе. Контроль основан

⁷ Տե՛ս **Петрухин И. Л.** Личные тайны (человек и власть). М., 1998, էջ 6:

на необходимости предотвратить нарушение прав, свобод и законных интересов его участников. Для совершения процессуальных действий, ограничивающих эти права и свободы, необходимо решение суда.

Очевидно, что передача суду функции позволять отдельные следственные и иные процессуальные действия (в частности, избирать в качестве меры пресечения содержание под стражей) – серьезный шаг, делающий уголовный процесс демократичней и гуманней. Выполнение процессуальных действий с разрешения суда является привнесением демократического начала в уголовное судопроизводство. Ведь в этом случае появляется возможность привнести элемент состязательности в стадию предварительного расследования, не допустив при этом, создания условий для нарушения чьих-либо прав и законных интересов. Причём суд выступает как орган, не заинтересованный каким-либо образом в решении вопроса о проведении того или иного процессуального действия. Он независим от влияния сторон уголовного судопроизводства, а это неременное условие, гарантирующее права и законные интересы лиц, участвующих в уголовном процессе.

SAMVEL DILBANDYAN – *Preliminary judicial review as a guarantee to protect the rights and legal interests of individuals.* – The present paper seeks to study the problems of prior judicial review in a criminal procedure. Prior judicial review implies preventing violation of rights and legitimate interests of those involved in a criminal process. It is designed to prevent undue restriction of citizens' rights, freedoms, and lawful interests in a criminal procedure. For this purpose, to carry out procedural actions to implement these restrictions, one needs a court decision, which gives permission to perform the above-mentioned actions. As seen from the legal rules of criminal procedure, the preliminary judicial review is planned to prevent the possibility of violating the rights and legitimate interests of participants in the criminal procedure.

It is clear that the transfer of the function to permit the production of certain investigative and other proceedings (including detention as a preventive measure of restraint) to the court is a major step forward in the democratization and humanization of the criminal process in the Republic of Armenia. The performance of procedural actions with the permission of the court seeks to bring democratic principle in criminal proceedings. Indeed, in this case it is possible to introduce an element of “adversarial trial” in the stage of preliminary investigation, not allowing, thus, creating conditions for violating anyone's rights and legitimate interests. The court acts as a body not interested in any way to carry out a particular procedural act, as its aim is not to disclose and investigate crimes. It is independent from the influence of the parties of criminal proceedings, and that is a necessary condition to pledge the rights and legitimate interests of people involved in a criminal process.